

Debatt

Förebilder till liljestenarna måste redovisas

– replik till Markus Dahlberg

Vetenskapliga utgångspunkter

Diskussionen om liljestenar kanske kan ses som en diskussion om olika vetenskapliga utgångspunkter. I artikeln i *Fornvännen* 2000:4 utgår vi från att liljestenarna är ett källmaterial som måste analyseras och tolkas arkeologiskt. Markus Dahlberg invänder dock i *Fornvännen* 2001:2 att våra resultat inte kan accepteras då det skulle innebära att konsthistorieskrivningen måste omvärderas radikalt.

Vetenskap bör handla om att förklara och förstå, inte att värdera. Konsthistorisk teori är måhända komplicerad, men i arkeologiskt hänseende är den grundläggande teorin väldigt enkel och lättfattlig, eftersom den bara bygger på två begrepp: likhet och olikhet. Detta har Mats Malmer förklarat för snart ett halvsekel sedan i *Metodproblem inom järnålderns konsthistoria*. Om två föremål liknar varandra kan man anta att de har något samband, och om många föremål liknar varandra avseende vissa formelement, material, utbredning i rummet etc., så kan man på statistiska grunder sammanställa likheterna till ett arkeologiskt resultat. Ett vanligt resultat kan t.ex. vara att man kunnat skilja ut en viss typ ur en mängd källmaterial. Fler data och större jämförelseområden ger bättre grundade resultat.

Likheter och olikheter är grunden i vetenskapen

I vår artikel hävdade vi att liljestenarna i Västergötland *inte* har någon likhet med påstådda romanska, delvis högmedeltida, förebilder i England. Däremot kunde vi påvisa att liljestenarna faktiskt *har* likheter med föremål från Bysans och Ryssland, som kan dateras till 900-1000-talen. Intressant nog medger Dahlberg att dessa likheter är »övertygande», men avfärdar det sedan med att »Liljestenarna vittnar på detta sätt om vår första, i egentlig mening, internationella stil». I vetenskapligt hänseende säger detta ty-

vårt inte mycket, och internationella stilar förekommer dessutom under hela förhistorien.

För Dahlberg tycks föremålens likheter och olikheter vara ett sidospår, medan den kyrkliga organisationen och samhället är viktigare. För oss är det däremot metoden med likheter och olikheter själva den vetenskapliga grunden, som måste komma före alla slutsatser om samhället. Kan man inte ens tidsbestämma ett föremål är det naturligtvis omöjligt att veta *vilket* samhälle som är det samtida samhället. Sverige före ca 1200 tillhör i stort sett förhistorien, och måste studeras med utgångspunkt i arkeologin. Dahlberg får inte ihop det, att vår tidigare datering av liljestenarna går emot konsthistorieskrivningen. Men om det är något som inte går ihop, så är det att bysantinare och ryssar tydligen redan på 900-talet tillverkade föremål i en stil, som enligt Dahlberg är en internationell stil som uppstod på 1100-talet, särskilt i Västergötland.

För att det hela skall gå ihop måste man höja blicken. Frågan om liljestenarna kan inte lösas i en värld som begränsar sig till Skaratrakten. Liljestensstilen är en importerad stil, som dyker upp fix och färdig i den svenska historien, utan synliga förebilder. Den komplicerade stilen måste ha utvecklats någon annanstans, och förebilderna måste sökas utanför Västergötland och Sverige. Det har dock aldrig redovisats några utländska romanska förebilder. Vi har hittills inte sett konsthistorikerna uppvisa ett enda utländskt romanskt föremål som liknar liljestenarna. Inte ett enda exempel knyter genom likheter liljestenarna till romanskt 1100-1200-tal eller ännu senare i vare sig England, Frankrike, Tyskland eller Italien. De enda resultaten för liljestenarnas stilsamband pekar österut, och där kan vi se en utveckling av stilen genom århundradena. Genom allt fler exempel har vi kunnat stärka teorin

om att liljestenarna uppstått i Västergötland under bysantinsk influens på 1000-talet, medan man från konsthistoriskt håll inte kunnat visa upp något som falsifierar detta, för att tala med Malmers termer.

Ortodox assimilation föregick katolsk mission

Huvudrepliken till Dahlberg är alltså att vi vill se utländska förebilder som styrker att liljestenarna är romansk konst från 1100-talet eller senare. Om stilen är så internationell som påstås borde det vara lätt att visa upp liljestenar från kontinenten.

Utöver detta kan man göra vissa kommentarer. Dahlberg skriver på flera ställen att vi förutsätter en östlig mission, fastän vi säger precis tvärtom. Vi skriver uttryckligen bl.a. att »Kristnande utan mission förklarar flera viktiga anomalier i den vikingatida och tidigmedeltida historien«, och att »Ortodox assimilation föregick katolsk mission«. Vi vänder oss alltså mot den gamla missionsföreställningen om att kyrkan kom inmarscherande med hela sin organisation och omvände landet i ett svep. Vi kanske hellre skall tänka oss ett långsamt kristnande via utlandsresenärer redan fr.o.m. 800-talet eller ännu tidigare. Liljestenarna var knappast skapade av gemene man, utan beställdes snarare av en begränsad krets i samhällets högsta skikt, troligen kungens närmaste män.

Tredimensionell stensulptur redan på järnåldern

Dahlberg vänder sig mot tanken att det redan på vikingatiden skulle ha funnits »tredimensionellt modellerad stensulptur«. Tekniken med tredimensionell stensulptur är emellertid inte något som kommer först på medeltiden, utan finns exempelvis på klotet på Inglinge hög, som brukar dateras till 500–600-talet e.Kr. Den förnämsta runstenen av alla, den kungliga Jellingestenen i Danmark från sent 900-tal, är tredimensionellt framställd. Samma teknik återkommer på många vikingatida runstenar i Sverige. Det är måhända överflödigt att påpeka att runstenstraditionen i allt väsentligt är kristen och ortodoxt influerad.

Olika föremål kan ha olika funktion

Det anförs också som ett argument mot liljestenarna att de s.k. Eskilstunakistorna finns på 1000-talet, och att det inte borde finnas två sinsemellan olika »typer av kristna minnesmärken«. Ett sådant påstående är emellertid ovidkommande eftersom man inte utan skäl kan sätta en sådan gemensam funktionsetikett på både Eskilstunakistor och liljestenar. Att tala om minnesmärken innebär att *funktionen* skulle vara densamma, och det finns inget skäl för ett sådant antagande. Eskilstunakistor, liljestenar – och runstenar – är sinsemellan olika till teknik och motiv, och de hade troligen olika funktion. Det är inte konstigare om de uppträder samtidigt än att exempelvis milstolpar, gränsstenar och gravstenar finns samtidigt på 1600-talet.

Kontexten behöver analyseras mer

Liljestensstilen betecknas som »Skarastil« vilket inte är särskilt träffande. Det vore mer logiskt att tala om en *Husabystil*, eftersom det är kring Husaby de flesta stenarna finns. Liljestenarna var troligen redan ur mode när Skara blev stiftsstad.

Beträffande liljestenarnas kontext vid stenkyrkorna, så kan man generellt säga att det skulle behövas noggranna studier över hur de kända liljestenarna har påträffats. Man skulle vilja ha en närmare dokumentation över exempelvis Högbergs uppgift om att det i Gösslunda finns en liljesten »delvis dold under tornmuren«. Dahlberg avisar även fallet med Lindärva, där man bara på sannolika grunder kan anta att en liljesten är inmurad i tornet. Även om det skulle visa sig vara en liljesten, så skulle den enligt Dahlberg inte behöva ha varit gammal när den murades in, utan den kan ha varit en helt ny sten som var defekt och fick bli byggnadsmaterial. Med ett sådant resonemang undrar man om Dahlberg också menar att alla hundratals inmurade runstenar i kyrkorna är från 1100-talet eller senare?

I vår artikel angav vi några liljestenar i Bohuslän som ett skäl att datera liljestenarna till första hälften av 1000-talet. Vi menade att eftersom Bohuslän i början av 1000-talet tillhörde Sverige, och kanske ingick i en föregångare till

det gamla Skarastiftet, som inbegrep Dalsland och Värmland, så borde liljestenarna ha fraktats inom samma kyrkliga sfär. Visst skulle tunga liljestenar kunna ha fraktats långväga, men veterligen har det inte påträffats en enda liljesten i t.ex. de då danska provinserna Halland och Skåne, eller någon annanstans i det dåvarande Sverige utanför Skarastiftet. Om man gjorde en utbrytning med export till ett Bohuslän som inte tillhörde Skara/Husaby, så kan man undra varför man aldrig exporterade inom själva Sverige, utanför Västergötland.

Kyrkliga symboler är religiöst laddade

Att liljestenarna skulle ha en »specifik ortodox laddning« är något som Dahlberg ställer sig mycket tveksam till. Även om han instämmer i att motivets upprinnelse för oss djupt ner i österländsk livsträdssymbolik, så antar han att form- och symbolspråket var begripligt för kristna i både öst och väst. I vår sekulariserade tid är det emellertid svårt att förstå den betydelse som religiösa symboler hade förr. Hur långt tillbaka i tiden vi än går kan man spåra religiösa laddningar i konsten, alltså inte bara i den kristna konsten. I samhällen där få personer var läs- och skrivkunniga var denna laddning säkerligen större eftersom man kommunicerade ännu tydligare genom symboler. Tolkningen av symboler har vållat strider inom kyrkan i alla tider. Fortfarande på 1600-talet kunde man i princip starta krig på grund av oenighet om såväl världsliga som kyrkliga symboler; kanske hittar vi även moderna exempel. Med nya generationer kan man förstås glömma bort den ursprungliga symboliken, så att laddningen, d.v.s. moralen, nöts bort och ren estetik uppstår.

Positivism istället för cirkelresonemang

Dahlberg framhåller vikten av att man inte får tappa kontakten med empirin, men har själv inget empirisk material att redovisa. Konst-

historieskrivningen om liljestenarna har sedan länge haft karaktären av ett cirkelresonemang där man hänvisar mindre till vad källmaterialet säger och mer till vad andra konsthistoriker har antagit. Ett dominerande inflytande fick Hans Hildebrands sekelgamla antagande, om att liljestenarna borde passa in i bilden av ett romanskt 1100-tal, med dess avancerade kyrkobyggen och stenhuggarskolor. Det som från början var ett antagande i förbigående kom att refereras i cirklar i en lång rad konsthistoriska verk. Den förste som ifrågasatte denna bild var Folke Högberg, och han var också den förste som egentligen studerade liljestenarna. I sin senare forskning kom han fram till att det snarast rörde sig om bysantinsk konst.

Att våra fria subjektiva föreställningar är ofrånkomliga och ibland hjälper oss att hitta nya fornsaker betyder inte att föreställningarna och föremålen är lika mycket värda som kunskapskällor. Forntiden har mer gemensamt med fornsakerna än med våra föreställningar. Även om föremålen ger en fragmentarisk kunskap så är denna kunskap mer objektiv, dvs. inte avhängig en viss betraktare. Det är därför rimligt att låta fornsakerna korrigera våra antaganden om forntida samhällen, inte tvärtom. Detta är en typiskt positivistisk inställning, om man så vill. Förhållningssättet bör alltså vara att utgå från föremålen och se om liljestenarna liknar något annat källmaterial som kan bestämmas i tid och rum, och som kan uppfattas som en förebild. Det hittills enda redovisade källmaterialet, som liknar liljestenarna, pekar mot öster och en period som ligger före de romanska stenkyrkorna.

Leif Gren

Arkeologiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 Stockholm.
leif.gren@raa.se